

НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ДЗЕЙНАСЦІ СУДОВЫХ УСТАНОЎ БЕЛАРУСІ ВА ЁМОВАХ РЭВАЛЮЦЫІ 1905–1907 ГГ.

І. Г. Гушчынскі, г. Мінск

Падзеі першай рускай рэвалюцыі, якая ўспыхнула ў 1905 г., паставілі расійскі ўрад перад неабходнасцю прыняцця неадкладных мер па стабілізацыі палітычнай сітуацыі ў краіне. Важнейшая роля пры гэтым адводзілася няўхільнасці і жорсткасці пакарання асоб, вінаватых у злачынствах, спалучаных з антыўрадавай дзейнасцю. У гістарыяграфіі ў дадзеным кантэксце асноўная ўвага ўдзяляецца перадачы часткі крымінальных спраў на разгляд вайсковых судаў. Безумоўна, у экстрэмальных умовах палітычнай смуты рэпрэсіўны патэнцыял цывільных судовых устаноў не мог задаволіць урад, які рабіў усё магчымае для падаўлення рэвалюцыі. У той жа час гэта датычыла найбольш значных, але далёка не большасці злачынстваў, нават тых, якія мелі палітычны падтэкст. Справы аб публічнай абразе асобы імператара, супраціўленні паліцыі і вайсковым чынам падчас мітынгаў, маніфестацый, аграрных беспарадкаў вырашаліся судовымі палатамі і акруговымі судамі. Акрамя таго, выразную палітычную афарбоўку нярэдка мелі судовыя працэсы аб супраціўленні ці абразам прадстаўнікоў адміністрацыі пры спагнанні нядоімак, межаванні зямельных надзелаў; замахам на жыццё ці нават забойствах грамадзянскіх асоб па палітычных матывах і інш. Усё гэта надавала дзейнасці цывільных судовых органаў падчас рэвалюцыі 1905–1907 гг. асобае значэнне.

Як вядома, працэс эскалацыі сацыяльна-палітычнага ўзрушэння ў грамадстве ва ўмовах крызісу ўлады выклікае дзвіжэнныя паводзіны часткі насельніцтва, што ўплывае на крымінагенную абстаноўку. Рэвалюцыйныя падзеі разам з аслабленнем стрымліваючай сілы дзяржавы справакавалі ўздым крымінальнай злачыннасці [4]. Так, колькасць крымінальных спраў, узбуджаных у 1905 г. следчымі 5-ці судовых акруг, у склад якіх уваходзілі беларускія землі (Магілёўскай, Віцебскай, Мінскай, Гродзенскай і Віленскай), узрасла ў параўнанні з папярэднім 1904 г. на 3424 (12,5 %). Асабліва значны ўсплёск назіраўся па такіх катэгорыях злачынстваў, як супраць парадку кіравання (на 44,4 %), парушэнні розных статутаў казённых упраўленняў (у прыватнасці ляснога) (на 40,8 %), забойствы (42,3 %), гвалтоўнае выкраданне маёмасці (38,7 %) [10, Ч. 1, с. 73–76], [11, Ч. 1, с. 73–76]. У той жа час колькасць асуджаных адпаведнымі акруговымі судамі ў 1905 г. у параўнанні з 1904 г. паменшылася з 2803 да 2638 [10, Ч. 1, с. 20–33], [11, Ч. 1, с. 20–33]. Гэта можна растлумачыць галоўным чынам вызваленнем значнай колькасці асоб з-пад суда і следства паводле Маніфеста ад 11 жніўня 1904 г. [5] і зніжэннем увагі органаў правапарадку да шматлікіх дробных праступкаў на фоне росту лічбы больш значных злачынстваў. Некаторы ўплыў на гэта маглі аказаць перадача ва ўмовах палажэння ўзмоцненай аховы некаторых спраў вайсковым судам і прызыў значнай колькасці мужчын у войска ў сувязі з руска-японскай вайной.

Усплёск злачыннасці ва ўмовах рэвалюцыі адбіўся на статыстыцы за 1906 і 1907 гг., калі колькасць асуджаных згаданымі 5-цю акруговымі судамі значна ўзрасла і склала 3178 і 4449 чалавек адпаведна [12, Ч. 1, с. 34-53], [13, Ч. 1, с. 34-53]. У пэўнай ступені гэта таксама было звязана са значнымі зменамі ў

размеркаванні падсуднасці некаторых крымінальных спраў паміж судовымі органамі паводле закона ад 18 сакавіка 1906 г. “О мерах к сокращению времени производства наиболее важных уголовных дел” [8]. У прыватнасці, ад судовых палат да акруговых судаў пераходзілі справы аб масавых беспарадках, спалучаных з гвалтоўнымі дзеяннямі (напрыклад, падчас мітынгаў і маніфестацый, сялянскіх выступленняў, масавых несанкцыянаваных парубак лесу і г. д.). Як правіла, такія з’явы былі выкліканы агульным рэвалюцыйным уздымам і мелі выразную палітычную афарбоўку, а значыць прыцягвалі асобую ўвагу з боку ўрада. Перадача такіх спраў у падсуднасць акруговых судаў дазваляла выносіць пакаранне вінаватым у больш кароткія тэрміны. Згодна з заканадаўствам судаводства па адпаведных артыкулах “Уложения о наказаниях уголовных и исправительных” прадугледжвала ўдзел так званых саслоўных прадстаўнікоў. Такім чынам, законам ад 18 сакавіка 1906 г. дадзены юрыдычны інстытут уводзіўся і ў акруговых судах. Для разгляду спраў стваралася спецыяльная прысутнасць з трох каронных суддзяў (старшыні акруговага суда альбо таго, хто яго замяшчаў, і двух членаў суда) і трох прадстаўнікоў ад саслоўяў (звычайна павятовага прадвадзіцеля дваранства, гарадскога галавы ці яго таварыша, аднаго з валасных старшынь адпаведнага павета) [8].

Варта звярнуць увагу на паказчык рэпрэсіўнасці (г. зн. доля асуджаных сярод прыцягнутых да суда ў якасці падсудных) разглядаемых 5-ці акруговых судаў у 1905-1907 гг.. У перыяд рэвалюцыі ён застаўся практычна на ўзроўні дарэвалюцыйнага 1904 г. Так, у 1904 г. абвінаваўчыя прысуды былі вынесены 61,6 % падсудных, 1905 г. – 58,3 %, у 1907 г. – 62,4 % [10, Ч. 1, с. 42-49], [11, Ч. 1, с. 42-49], [13, Ч. 1, с. 42-49]. Што датычыць суда саслоўных прадстаўнікоў, то яго рэпрэсіўнасць значна не адрознівалася ад адпаведных паказчыкаў суда прысяжных і кароннага суда. У 1907 г. па справах, вырашаных Магілёўскім, Віцебскім, Мінскім, Гродзенскім і Віленскім акруговымі судамі з удзелам саслоўных прадстаўнікоў было асуджана 987 (64,7 %) чалавек і 528 апраўдана, прысяжнымі засядацелямі вінаватымі было прызнана 61,5 %, а каронным судом – 62,6 % падсудных [13, Ч. 1, с. 20-29]. Рост колькасці галоўным чынам такіх злачынстваў, як забойствы, рабаўніцтвы, гвалтоўныя дзеянні ў дачыненні прадстаўнікоў улады, вёў да павелічэння ўдзельнай вагі больш жорсткіх мер пакарання. Так, калі ў 1904 г. да катаржных работ было прыгаворана 4,9 % асуджаных, то ў 1906 г. – 8,3 % [10, Ч. 2, с. 20-33], [12, Ч. 2, с. 20-33].

Уласна справы аб дзяржаўных злачынствах сталі падсудны акруговым судам толькі паводле ўжо згаданага закона ад 18 сакавіка 1906 г., прычым найменш значныя з іх – аб завочных абразах, пагрозах у адрас членаў імператарскага дома, знявагах іх выяў, здзейсненых па неразуменні, невуцтве ці ў стане ап’янення. Тым самым праводзілася выразная мяжа паміж дзяржаўнымі злачынствамі, здзейсненымі неўсвядомлена, і больш цяжкімі, звязанымі з намеранай рэвалюцыйнай прапагандай, удзелам у рознага роду палітычных суполках і г. д. Трэба адзначыць, што следства і працэс разгляду такіх спраў судом вяліся даволі скрупулёзна, з улікам усіх акалічнасцяў. У перыяд рэвалюцыі Віцебскім, Магілёўскім, Мінскім, Гродзенскім і Віленскім акруговымі судамі іх было вырашана параўнальна няшмат, аб чым сведчыць колькасць асуджаных: у 1906 г. – 10, у 1907 г. – 33 [12, Ч. 1, с. 34-53] [13,

Ч. 1, с. 34 -53]. Гэта можна растлумачыць тым, што падчас агульнага рэвалюцыйнага ўздыму крытыка царызму была масавай і канкрэтныя яе праявы не прыцягвалі такой увагі, як на фоне пэўнага грамадскага супакаення. Акрамя таго, у 1905–1907 гг. органы жандармерыі, пракуратуры і следства былі абцяжараны куды больш важнымі справамі. Абразы асобы цара Мінскім акруговым судом у 1906 -1907 гг. караліся арыштам тэрмінам да 2-х месяцаў [3].

Падчас падзей 1905–1907 гг. улады імкнуліся зрабіць больш жорсткім працэс следства і дазнання па справах палітычнага характару. Аднак ажыццявіць гэта ў агульназаканадаўчым парадку не заўсёды было магчымым, у сувязі з чым урад прыбягаў да сакрэтных цыркуляраў і прадпісанняў судовым органам. Напрыклад, артыкул 415 “Устава уголовного судопроизводства” прадугледжваў магчымасць абвінавачаным з дазволу судовага следчага мяняць месца жыхарства. Аднак сакрэтны цыркуляр Міністэрства юстыцыі ад 1 чэрвеня 1906 г. забараняў судовым следчым выдаваць пасведчанні аб дазволе пераезду ў іншыя мясцовасці чыгуначнікам, якія былі прыцягнуты да спраў аб забастоўках [1, арк. 188]. Следствам росту колькасці сялянскіх хваляванняў падчас рэвалюцыі стаў яшчэ адзін сакрэтны цыркуляр Міністэрства юстыцыі – ад 14 красавіка 1905 г. У адпаведнасці з ім, па-першае, следствы па адпаведных крымінальных справах трэба было ажыццяўляць з магчымай стараннасцю і хуткасцю пад пастаянным назіраннем асоб пракурорскага нагляду, а затым адразу накіроўваць у судовыя органы; па-другое, справы такога роду павінны былі прызначацца да слухання ў судовых установах па-за чаргой [1, арк. 34]. Аграрныя беспарадкі, якія ахапілі краіну ў канцы 1905 г., выклікалі яшчэ большую занепакоенасць улад. Суды не спраўляліся з вялізнай колькасцю ўзнікаючых у сувязі з гэтым крымінальных спраў. Першай мерай урада па выпраўленні такога становішча стала павелічэнне ў адпаведнасці з царскім указам ад 29 снежня 1905 г. штатаў судовых устаноў [7]. Акрамя таго, сакрэтны цыркуляр Міністэрства юстыцыі ад 5 студзеня 1906 г. прадугледжваў спрашчэнне прыёмаў і скарачэнне тэрмінаў следства па такіх справах [9, с. 120–121]. Асаблівую занепакоенасць ўрада выклікала тое, што эканамічныя хваляванні ў вёсцы набывалі палітычную афарбоўку. Міністэрства юстыцыі ў яшчэ адным сваім сакрэтным цыркуляры (ад 14 студзеня 1906 г.) адзначала, што беспарадкі ў вёсцы “ўзніклі ў значнай ступені пад уплывам злачыннай прапаганды зламысных асоб, якія распаўсюджвалі сярод сельскага насельніцтва, з аднаго боку, шкодныя і хлуслівыя чуткі, а з іншага, – разбуральныя вучэнні, накіраваныя на звяржэнне ўсяго існуючага грамадскага ладу і асноў права ўласнасці”. Найбольш жа дзейсным сродкам барацьбы з гэтым бачылася “своечасовая і строгая судовая рэпрэсія”. Далей цыркуляр прадпісваў асобам пракурорскага нагляду прыняць рашучыя меры па ўважлівым даследаванні ўсіх паступаючых звестак аб дзейнасці такіх агітатараў, выяўленні іх асоб і прыцягненні да адказнасці з прымяненнем стражэйшых мер стрымання, а таксама па найхутчэйшым давядзенні ўзнікаючых крымінальных спраў да судовага разбіральніцтва” [9, с. 122–123]. Такім чынам, урад адводзіў судовым установам у барацьбе з сялянскім рухам вельмі значную ролю. Прычым галоўным правадніком адміністрацыйнага ўплыву ў судовай сферы былі органы пракуратуры.

Як бачым, сакрэтныя цыркуляры ў падаўляючай большасці выпадкаў узмацнялі рэпрэсіўную функцыю судовых устаноў. З іншага боку, урад разумеў,

што празмернае “закручванне гаек” нясе ў сабе небяспеку далейшага росту сацыяльнай і палітычнай напружанасці ў грамадстве. Сакрэтны цыркуляр Міністэрства юстыцыі ад 16 жніўня 1905 г. прадугледжваў не пачынаць крымінальны пераслед рабочых за стачкі і забастоўкі, якія мелі эканамічны характар і не былі спалучаны з сацыялістычнай прапагандай і агульнакрымінальнымі злачынствамі, хаця гэта было прадугледжана “Уголовным уложением” 1903 г. [1, арк. 53].

Варта закрануць яшчэ адзін аспект працы акруговых судаў у перыяд рэвалюцыі, звязаны рэгуляваннем дзейнасці перыядычных выданняў. У Маніфесце 17 кастрычніка ў шэрагу іншых была абвешчана свабода слова, што знайшло сваё адлюстраванне ў “Временных правилах о повременных изданиях” ад 24 лістапада 1905 г., якія адмянялі папярэднюю цензуру перыядычных выданняў [6]. У той жа час арт. 9 гэтых правілаў прадугледжваў магчымасць налажэння арышту на іх асобныя нумары, чым у наступным актыўна карысталіся адміністрацыйныя ўлады. Дадзеныя рашэнні павінны былі адразу паступаць у судовыя ўстановы, якія на наступным жа сваім распарадчым пасяджэнні альбо адмянялі арышт, альбо зацвярджалі яго (гэта адбывалася ў падаўляючай большасці выпадкаў). Вельмі важным было тое, што, па-першае, суд меў права выносіць пастанову аб часовым спыненні выхаду адпаведнага выдання да канчатковага рашэння суда па справе, па-другое, мог сваім прыгаворам назаўсёды забараніць яго. Крымінальныя справы аб парушэннях правілаў друку, у прыватнасці, звязаных з публікацыяй матэрыялаў антыўрадавага характару, адразу пачалі ўзбуджацца ў вялікай колькасці. Урад бачыў у судовых установах галоўны сродак барацьбы з рэвалюцыйнай прапагандай на старонках перыядычных выданняў. Сакрэтны цыркуляр Міністэрства юстыцыі ад 9 студзеня 1906 г. прадпісваў пракурорам у такіх выпадках неадкладна хадайнічаць ва ўстаноўленым парадку аб спыненні выдання адпаведнай газеты ці часопіса; прапаноўваць следчым прымаць найбольш строгія меры стрымання для рэдактараў і іншых асоб, якія мелі дачыненне да друку артыкулаў “злачыннага” характару; пільна сачыць за тым, каб адзначаныя следствы праводзіліся з магчымай стараннасцю і хуткасцю; увайсці ў зносіны са старшынямі судовых палат і акруговых судаў адносна як мага хутчэйшага разгляду ў іх спраў такога роду [9, с. 122].

Прыклады вышэйадзначанага меліся і ў практыцы Мінскага акруговага суда. 7 снежня 1905 г. пракурор Мінскага акруговага суда хадайнічаў аб часовым спыненні выдання газеты “Северо-Западный край” у сувязі з публікацыяй у яе нумарах за 1, 2, 3 і 4 снежня матэрыялаў антыўрадавага зместу. Адметна, што ні гэта яго прапанова, ні паўторная (ад 13 снежня), на распарадчых пасяджэннях Мінскага акруговага суда задаволены не былі [2, арк. 16–21]. Пракурор вымушаны быў звярнуцца з пратэстам у вышэйстаячую інстанцыю – Віленскую судовую палату. І толькі пасля націску апошняй Мінскі акруговы суд прыняў рашэнне часова прыпыніць выданне “Северо-Западного края” з фармуліроўкай: “Газета гэта цалкам падзяляе погляды самых крайніх нашых палітычных партый – сацыял-дэмакратаў і сацыял-рэвалюцыянераў” [2, арк. 26]. Судовы працэс па справе цягнуўся амаль тры з паловай гады. Толькі 4 мая 1909 г. быў вынесены прысуд: адзін з рэдактараў М.П. Мысакоўскі быў прыгавораны да аднаго месяца арышту, а сама газета – зачынена назаўсёды [2, арк.

120–120 адв.]. Апошняе было, па-сутнасці, фармальнасцю. Канчатковы прыгавор для адміністрацыйных улад меў другаснае значэнне. Галоўнае было дабіцца “часовага” (на ўвесь час судавага працэсу) прыпынення дзейнасці няўгоднага выдання.

Такім чынам мы бачым, што ў перыяд рэвалюцыі ўрад надаваў важнае значэнне рэпрэсіўнай функцыі судовых устаноў для стабілізацыі палітычнай сітуацыі ў грамадстве. Змяненні ў заканадаўстве і прадпісанні сакрэтных цыркуляраў былі накіраваны на больш хуткае і жорсткае пакаранне вінаватых, што датычыла перш за ўсё спраў палітычнага характару. У той жа час аналіз дзейнасці судаў па іх разглядзе паказвае, што функцыянуючы ў акрэсленых законам межах, пры вынясенні прыгавораў яны кіраваліся перш за ўсё інтарэсамі правасуддзя, а не імкненнем дагадзіць адміністрацыйным уладам. Справы разглядаліся даволі скрупулёзна, з прыцягненнем шырокага кола сведкаў і доказаў, прычым працэнт апраўданых быў дастаткова высокім.

Літаратура і крыніцы

1. НГАБ. – Ф. 183, Воп. 1, Спр. 349.
2. НГАБ. – Ф.183, Воп. 2, Спр. 17997.
3. НГАБ. – Ф. 183, Воп. 2, Спр. 17949, 17950, 17998, 18078, 18307, 18452, 18657, 18609, 18866, 18867, 18961.
4. Орфинская, Л. В. Российские пенитенциарные учреждения во время революционных событий 1905—1907 гг. / Л. В. Орфинская // Российские и славянские исследования [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа : <http://www.rsijournal.net/rossijskie-penitenciarnye-uchrezhdeniya-vo-vremya-revolucionnyx-sobytij-1905-1907-gg/>. – Дата доступа : 13.03.2015.
5. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 24. – 1904. – Отд. 1. – № 25014.
6. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 25. – 1905. – Отд. 1. – № 26962.
7. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 25. – 1905. – Отд. 1. – № 27162.
8. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Т. 26. – 1906. – Отд. 1. – № 27575.
9. Сборник циркуляров Министерства юстиции (с 1877 г. по 1914 г.). Секретные / Изд. Третьего делопроизводства статистич. отд. М-ва юстиции. – Петроград : Сенатская тип., 1914. – 196 с.
10. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1904 году в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II: в 3 ч. / Изд. М-ва юстиции. – СПб. : Сенат. тип., 1907. – [4], VI, 48, 77, 221, 141, XIII с.
11. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1905 году в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II : в 3 ч. / Изд. М-ва юстиции. – СПб. : Сенат. тип., 1908. – [4], VI, 51, 77, 223, 135, XIII с.
12. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1906 году в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II : в 3 ч. / Изд. М-ва юстиции. – СПб. : Сенат. тип., 1909. – [4], V, 56, 223, 135, XIII с.

13. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1907 году в судебных учреждениях, действующих на основании уставов Императора Александра II : в 2 ч. / Изд. М-ва юстиции. – СПб. : Сенат. тип., 1910. – V, 56, 223, 155, XIII с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ